

Onno Reichwein

Versteend communistisch verleden

In de Russische steden herinneren nog veel gebouwen en plaatsen aan gebeurtenissen tijdens de Russische Revolutie en daarna. Misschien door geldgebrek is de afbraakwoede toch kleiner geweest dan in het westen en de USSR voegde uiteraard haar geheel eigen monumenten toe aan wat er al was. In dit artikel leidt Onno Reichwein de lezer langs gebouwen en plaatsen die aan driekwart eeuw communistische heerschappij doen herinneren.

21

St.-Petersburg

Na nog geen tweeënhalp uur vliegen landt het KLM toestel in St.-Petersburg. Het lijkt net alsof ik in de tijd teruggezogen word. De taxi rijdt eerst langs mistroostige flatwijken uit de periode Brezjnev. Vervolgens zie ik aan weerszijde de omhoog rijzende kolossen uit de Stalintijd.

Bij de volgende stadsring begint de oude tsaristische stad. Via in negentiende-eeuwse neostijlen opgetrokken statige gebouwen rijden we het stadshart binnen, waar barok en classicisme de boventoon voeren. Driekwart eeuw 'ijzeren gordijn' heeft de door tsaar Peter (1672-1725) als 'venster op het Westen' opgetrokken hoofdstad behoeft voor hoogbouw, neonreclames en schreeuwerige etalages. Een unieke ervaring, want dit is een van de weinige Europese steden die zich nog in de oorspronkelijke negentiende-eeuwse staat bevindt.

Een blik op de mensen die het decor bevolken, schudt me wakker en confronteert me met het feit dat dit het Rusland na de ineenstorting van het

communisme is. Op de hoofdstraat, de statige *Nevski Prospect*, wordt decadent kapitalisme afgewisseld met schrijnende armoede. Het valt op hoeveel dure, met zwart matglas afgeschermd Mercedesen hier rondrijden. Bij ieder restaurant of café bewaken bodygards met donkere zonnebrillen de toegang. Hoeveel Russen kunnen zich een consumptie in het café veroorloven? Uitgaande van het grote aantal mensen dat met een bierflesje in de hand op straat loopt, niet veel. Chique mantelpakjes en maatkostuums worden afgewisseld door de lompen van de talrijke bedelaars. Het is duidelijk dat de armoede sinds de val van het communisme niet meer gelijkelijk over de bevolking is verdeeld.

Aan het uiteinde van de *Nevski Prospect* neem ik mijn intrek in het bij de *Nevskirivier* gelegen *Moskva Hotel*. Deze reusachtige kolos is in de Brezjnevperiode (1964-1982) gebouwd om de 'voorhoede van de proletarische massa's' logies te bieden. Het hotel ligt niet ver van de plaats waar de familie

ligt begraven van de in St.-Petersburg geboren Vladimir Iljitsj Oeljanov, alias Lenin.

Mijn zoektocht naar het communistisch verleden begint bij de woelige nadagen van het tsaristisch regime. Ik neem de metro naar het achttiende-eeuwse *Yoesoepov Paleis*. Hier heeft de hoofdbewoner, prins Felix Yoesoepov, in 1916 Raspoetin vermoord in een poging om de monarchie te redden. Het 'bevrijden' van Nicolaas II uit de ban van de profeet en wonderdokter Raspoetin heeft niet mogen baten. Binnen drie maanden verloor de tsaar tijdens de Februarirevolutie zijn troon. Nadat de bolsjewieken in de daaropvolgende Oktoberrevolutie de macht verwierven, werd het paleis in gebruik genomen als onderkomen voor de Leningradse Partijhogeschool. Tegenwoordig is het als museum toegankelijk.

Mijn volgende bestemming is het *Taurische Paleis*. Dit enorme, door Catharina de Grote (1762-1792) gebouwde classicistische complex was in de acht-

Nog steeds verheft Lenin zijn arm. Zijn standbeeld aan het voormalige 'Plein van de Proletarische Dictatuur' voor het Smolny Instituut heeft men tot op heden ongemoeid gelaten.

De Petrovskaja-kade ziet er nog hetzelfde uit als voor de revolutie. In augustus 1912 liep hier de tsarina met haar vier dochters.

22

tiende eeuw het grootste gebouw van St.-Petersburg. Na de Februarirevolutie van 1917 vestigde zich de Voorlopige Regering in de rechtervleugel van het paleis. De macht van de regering werd betwist door de Petrogradse Sovjet van arbeiders en soldaten, die in de linker-vleugel van het gebouw vergaderde.

Van het paleis loop je gemakkelijk naar het gebouw waar het Centraal Comité van de Petrogradse Sovjet haar hoofdkwartier had: het *Smolny Instituut*. In dit gebouw, oorspronkelijk in opdracht van Catherine de Grote gebouwd als onderkomen voor de eerste meisjesschool in Rusland, vond op 13 oktober 1917 de gedenkwaardige zitting plaats waar het comité onder leiding van Lenin het besluit nam tot omverwerping van de Voorlopige Regering. Lenin werkte en woonde hier korte tijd totdat de Petrogradse communistische partij in maart 1918 haar zetel in dit complex vestigde. Kirov, de regionale partijleider, werd hier in 1934 in opdracht van Stalin vermoord, hetgeen het startsein was voor de massale terreur. Na de val van het communisme heeft de burgemeester van St.-Petersburg er zijn intrek genomen.

Terug naar de Oktoberrevolutie. Vanuit het *Smolny Instituut* sla ik de *Avenue Robespierre* in om bij het plein voor het *Winterpaleis* uit te komen. Op deze historische plaats vond in de vroege ochtend van 8 november 1917 de bestorming van de Voorlopige Regering plaats en werd het Sovjettijdperk ingeluid. Aangekomen op het immense plein voor het paleis probeer ik de historische sensatie te voelen. Maar welke sensatie, vraag ik me af. Volgens de communistische propaganda vond hier een heroïsche volksbestorming plaats. De revisionistische historici benadrukken daarentegen dat een klein groepje bolsjewieken na kortdurende schermutselingen in staat was om de hele Voorlopige Regering, op haar leider Kerenski na, te kunnen arresteren.

Aan de overzijde van de rivier de Nevski ligt de kruiser *Aurora* voor anker; het schip waarmee de bolsjewistische matrozen in de nacht van 7 op 8 november uitvoeren om het startschot voor de aanval te geven.

Het meer dan duizend kamers tellende *Winterpaleis*, vanaf 1762 de residentie van de tsaren, werd na de revolutie door de bolsjewieken als museum voor

het volk opengesteld. De door Catherine de Grote aangelegde kunstcollectie, een van de grootste ter wereld, werd uitgebreid met in beslag genomen kunstvoorwerpen van rijke particulieren.

Voor de hoofdingang van het *Marmereen Paleis* staat de pantserwagen waarop Lenin in april 1917, na zijn aankomst uit Zwitserse ballingschap, de befaamde toespraak hield waarin hij het volk 'vrede en brood' beloofde. Al binnen een half jaar na de Oktoberrevolutie kreeg het volk de lang verlangde vrede met Duitsland in de schoot geworpen (Brest-Litovsk, maart 1918). Het beloofde brood liet langer op zich wachten. De al penibele economische situatie verergerde door het uitbreken van de burgeroorlog tussen de Roden en de Witten. Op het plein bevindt zich een monument ter nagedachtenis aan de gesneuvelde revolutionairen.

Mede door de kwetsbare ligging van Petrograd verplaatsten de bolsjewieken in maart 1918 de hoofdstad naar Moskou om vandaar de strijd voort te zetten.

Moskou

In het voetspoor van de bolsjewieken verplaats ik mij in een comfortabele vierpersoonscoupé per nachttrein naar Moskou. Nadat de provodnik (treinbediende) me met een ontbijt-trommeltje en een kopje thee heeft gewekt, rijdt de trein Moskou binnen. Ik neem mijn intrek in het centraal gelegen *Rossija Hotel*. Het uit de jaren zestig daterende complex is met zijn 6000 bedden een van de grootste hotels ter wereld. Een typisch hotel uit de communistische tijd, waar je als mens tot een abstractie gereduceerd wordt.

Na bijna verdwaald te zijn in het labyrintachtige gebouw, weet ik met de lift het dakrestaurant op de eenentwintigste verdieping te vinden. Er openbaart zich een prachtig panorama over de stad. Duidelijke coördinatiepunten zijn de zogenaamde 'zeven zusters' die zich in de vorm van een ster over de stad uitstrekken. Deze neogotische wolkenkrabbers, ook wel 'suikertaarten' genoemd, zijn in de jaren vijftig onder Stalin gebouwd naar het voorbeeld van Amerikaanse wolkenkrabbers. Vlak onder mij zie ik het *Rode Plein* en het *Kremlin* liggen.

Ik doe een vergeefse poging om bij het Intourist kantoor informatie in te winnen. De dames aan de balie spreken, net zoals de meeste Russen, amper Engels. Tijdens mijn verblijf in Moskou zou ik maar één persoon tegen komen die vloeiend Engels sprak: het was een oude vrouw achter een ijskar die in een verleden Engels gedoceerd had aan de *Lomonosov Universiteit*. Ze vertelde me dat haar pensioen zo schamel was dat ze alleen door het venten van ijs in leven kon blijven.

Het befaamde *Rode Plein* werd in de middeleeuwen gewoon 'markt' genoemd omdat alle handelswegen hier samenkamen. Vanaf de zeventiende eeuw werd de naam '*Krasnaja Plochad*' in de betekenis van 'Mooi Plein' gebruikt. Met de komst van de regering naar Moskou in 1918 veranderde deze plek in een permanente Bühne waar talloze militaire parades, meetings en officiële demonstraties werden gehouden. De bolsjewieken maakten handig gebruik van het feit dat '*Krasnaja*' in het Russisch ook 'rood' betekent, waarmee de aanduiding *Rode Plein* zijn intrede deed.

De grote aandachtstrekker op het plein is de zestiende-eeuwse *Basilius Kathedraal* met zijn grillige, kleurrijk uitgevoerde uivormige koepels. De legende gaat dat tsaar Iwan de Verschrikkelijke de architect de ogen heeft uitgestoken om te voorkomen dat deze zijn bouwwerk ooit zou evenaren. In oktober 1990 werd er voor het eerst sinds 73 jaar communistische overheersing weer een mis in de kathedraal opgedragen.

Schuin tegenover de kathedraal ligt het *Leninmausoleum*. Het in constructivistische stijl gebouwde mausoleum heeft de vorm van een strakke trappiramide en is uitgevoerd in rood graniet. Bovenop de piramide ligt de tribune waarop generaties Russische leiders de militaire parades afgenomen hebben. De strak voor zich uit kijkende erewachten geven het gebeuren een gewichtig karakter. Ik voeg me in de rij en maak me op voor de historische ontmoeting. In de glazen sarcofaag ligt het lichaam opgebaard, dat verdacht veel gelijkenis vertoont met een wassen beeld uit *Madame Tussaud*.

Na het verlaten van 'de koelkast' passeer ik het graf van Stalin bij de *Kremlinmuur*. De secretaris-generaal heeft vanaf zijn dood in 1953 gebroederlijk in een glazen stulp naast de voorzitter gelegen, totdat Chroesjtsjov het in 1961 noodzakelijke achtte om hem naar de muur te degraderen. Veel Russen menen dat ook deze plaats voor hem te veel eer is, en pleiten voor een herbegravenis op een minder prominente plek. Hoe lang zal het nog mogelijk zijn om Lenin hier te bezoeken? Steeds vaker wordt benadrukt dat Lenin zelf niks moest hebben van de verheerlijking van zijn persoon en dat een begrafenis naast zijn moeder in St.-Petersburg gepaster zou zijn. Jeltsin was hier een sterk voorstander van maar de weerstand van de communisten, nog altijd een machtsfactor, maakte het hem onmogelijk het plan te realiseren.

Na het *Rode Plein* breng ik een bezoek aan het voormalige centrum van de Sovjetmacht: het *Kremlin*. Deze vesting (letterlijke vertaling van het woord *Kremlin*) was vanaf de veertiende eeuw de zetel van de tsaren en de patriarchen van de orthodoxe kerk, die samen twee handen op een buik vormden. Ondanks de verhuizing van de hoofdstad naar St.-Petersburg door Peter de Grote bleef de kroning van de tsaren op deze 'gewijde grond' plaats vinden. Dat de bolsjewieken in 1918 plaats hebben genomen op de voormalige zetel van de tsaren duidt op continuïteit tussen beide regimes, die overigens ook in wreedheid niet veel voor elkaar onder deden.

De veranderingen die de bolsjewieken in het complex hebben aangebracht wijzen op een stijlbreuk. In 1937 zijn enkele historische paleizen neergehaald om plaats te maken voor de *Militaire Academie voor Kremlinofficieren*. Het gigantische uit beton en glas opgetrokken *Congresgebouw*, aan het begin van de jaren zestig onder Chroesjtsjov gebouwd, is een grauw fantasieloos gebouw dat uit de toon valt tussen de vele kleurrijke kerken die het complex sieren. Het is met zijn zesduizend zitplaatsen gebouwd voor de massa's en doet tevens dienst als tweede Bühne voor het *Bolsjoi Theater*. Een andere toevoeging vormen de reusachtige rode sterren die aan het eind van de jaren dertig op de vijf belangrijkste torens zijn aangebracht. Ze kunnen met de wind meedraaien en zijn met schijnwerpers verlicht zodat

*Uitzicht over
Moskou: van de
torens van het
Novodevichy
Klooster
(Jonkvrouwen-
klooster) tot een
van Stalins
zeven zusters, de
wolkenkrabber
van de
Lomonosov
Universiteit.*

het Kremlin na het vallen van de duisternis vanaf de verte zichtbaar is.

Tijdens mijn wandeling door de oude stad kom ik langs het hoofdgebouw van de Russische geheime dienst, in de volksmond de 'Lubyanka' genoemd. De dienst werd hier in 1918 onder de naam *Tsjeka* gevestigd door Felix Dzerzjinski. De oprichter concentreerde zich vanaf de begintijd van de revolutie op de vervolging van socialisten-revolutionairen, anarchisten en andere van de bolsjewistische lijn afwijkende groeperingen. In de stalinistische periode werkte de dienst, sinds 1934 onder de naam *NKVD*, op volle toeren. Generaties Russen werden hier zonder proces opgesloten en na een afgedwongen bekentenis naar de Goelag gestuurd. Het drastisch toegenomen aantal gevangenen maakte het noodzakelijk dat er in 1947 een grondige uitbreiding van het gebouw plaatsvond. Na de dood van Stalin werd het aantal vervolgingen, door de inmiddels tot *KGB* omgedoopte dienst, minder massaal. Na het mislukken van de communistische coup in augustus 1991 werd onder luid gejuich van de menigte het reusachtige standbeeld van de bolsjewistische 'opperbeul' Dzerzjinsky door een hijskraan omvergehaald. Het gehavende beeld werd overgebracht naar het *Kerkhof van Gevallen Monumenten* waar de naar schatting twaalf miljoen slachtoffers van de Goelag worden herdacht.

Nog steeds is de geheime dienst gevestigd in het complex, alleen is de naam gewijzigd in *FSB*. De voormalige KGB-agent Poetin, de huidige president van

de Russische Federatie, is haar allereerste baas.

Voor 5 roebel (50 cent) koop ik een kaartje voor de metro. Als ik afdaal krijg ik halverwege een soort dieptevrees. Of ik nu voor of achter me kijk, in beide gevallen zie ik niks anders dan een oneindige roltrap die in de duisternis verdwijnt. Bij het overstappen word je in verwarring gebracht door de Cyrillische opschriften van de stations. De metro van Moskou is een van de weinige zaken uit de nalatenschap van het Sovjetcommunisme die bewondering afdwingt. Het is een waarlijk ondergronds paleis voor het volk. De meest kostbare steensoorten en edelmetalen sieren de monumentale stations. Sinds de aanleg van de eerste lijn, in 1932 door Stalin, is het netwerk uitgebreid door de opeenvolgende Sovjetleiders.

De verschillende bouwstijlen weerspiegelen de artistieke en politieke klimaatsswisselingen die tijdens de Sovjetheerschappij hebben plaatsgevonden. Een van de meest indrukwekkende stations is het vooroorlogse *Mayakovski Station*. Geheel in stijl met de avant-gardistische Russische dichter heeft het station een futuristische uitstraling. De met glimmend roestvrijstaal beklede bogen strekken zich uit tot aan het plafond waar ovale mozaïeken de geschiedenis van luchtvaart verbeelden.

De ringlijn is aangelegd in het begin van de jaren vijftig, toen de Stalincultus op zijn hoogtepunt was. De stations van deze lijn hebben een bombastische uitstraling. Verschillende episoden uit

de bolsjewistische geschiedenis worden op heroïsche wijze uitgebeeld.

Op aanwijzing van Chroesjtsjov zijn de vele verwijzingen naar Stalin aan het begin van de jaren zestig verwijderd. De door Brezjnev aangelegde lijnen hebben een sobere uitstraling en ontberen het revolutionaire pathos. De stations van de in de jaren tachtig aangelegde lijnen stralen daarentegen weer een nieuw elan uit en zijn veelal opgedragen aan niet-communistische Russische grootheden. Een voorbeeld is het *Mendeljev Station*. Hier verwijzen kroonluchters in de vorm van moleculen naar de uitvinder van het periodiek systeem.

Als ik vanuit het ondergrondse paleis naar boven kom, word ik weer geconfronteerd met de harde realiteit van het dagelijks bestaan: bij de uitgang van het metrostation staat een eindeloze rij armoedig geklede boerenvrouwen treurige bosjes groente te verkopen.

Een tochtje met de rondvaartboot over de Moskva is een prima manier om de stad op een ontspannen manier op je in te laten werken. Als we de bocht om zijn, schittert een immens grote gouden koepel ons tegemoet. Het blijkt het dak te zijn van de gloednieuwe en steriel ogende *Christus Verlosser Kathedraal*. Het bouwwerk is een exacte kopie van de oude kathedraal die aan het begin van de negentiende eeuw onder patronaat van tsaar Nicolaas I is gebouwd. De bedoeling van de tsaar was om de Moskovieten hun eigen Sint Pieter te schenken. De ex-seminarist en rabiate godsdiensthater Stalin was het gebouw een doorn in het oog. In 1931

gaf hij het bevel de kathedraal met de grond gelijk te maken. Op de 'heilige grond' zou het *Paleis der Sovjets* herrijzen, dat tweemaal zo groot moest worden als het Empire State Building. Mede omdat Stalins energie geheel opgeslokt werd door de zuiveringen en de Tweede Wereldoorlog kwam het plan nooit van de grond. Onder Chroesjtsjov werd de braakliggende bouwput als openluchtzwembad in gebruik genomen. Voor de Moskovieten een populaire recreatieoord, tot dat Jeltsin besloot dat de *Christus Verlosser Kathedraal* op dezelfde plek moest worden herbouwd. De Moskoviet op de boot naast mij, zegt het absurd te vinden dat er miljoenen roebels zijn uitgegeven aan het kopiëren van een oude kathedraal terwijl de meeste Russen amper in hun gewone levensonderhoud kunnen voorzien. Zijn medereizigers zeggen juist trots te zijn omdat de kathedraal de herwonnen (godsdienst)vrijheid en de herleving van het oude niet-communistische Rusland symboliseert.

De zoektocht naar het Russische verleden brengt me naar het *Jonkvrouwenklooster*. Gedurende de Sovjetperiode was dit, op de *Kremlinmuur* na, de meest prestigieuze begraafplaats van Moskou. Beroemde kunstenaars en schrijvers als Tsjechov, Gogol, Shostakovitsj, Scriabin, Mayakovski, Eisenstein,

en Kropotkin hebben hier hun laatste rustplaats gevonden. Daarnaast zijn er de vaak opzichtige graven van een groot aantal Sovjetgeneraals en politici te vinden. Het graf van de minister van Buitenlandse Zaken Molotov, de naamgever van het in 1939 gesloten pact tussen Hitler en Stalin, is prominent aanwezig.

Chroesjtsjov (in 1964 uit de gratie geraakt, en in 1971 overleden) is daarentegen op een achterafplaatsje begraven. Zijn grafzuil werd uitgevoerd in zwart-witte stenen om te benadrukken dat zijn leven goede én slechte kanten had. Om te voorkomen dat Sovjetburgers hem hier eerbetoen zouden bewijzen, werd de begraafplaats onder Breznev voor het publiek gesloten. Sinds de begraafplaats weer vrij toegankelijk is, komen de overlevenden van de Goelag die door Chroesjtsjov zijn vrijgelaten, jaarlijks bloemen op zijn graf leggen.

Een van de meest recente graven behoort aan de in 1999 gestorven Raisa Gorbatsjov, de charmante echtgenote van de man die met zijn glasnost en perestrojka de val van het communisme heeft ingeluid.

Op weg naar de luchthaven passeer ik op dertig kilometer afstand van Moskou het monument dat aangeeft waar de Duitse troepen in hun opmars naar

de hoofdstad zijn tegengehouden. De Tweede Wereldoorlog heeft een hoge tol geëist van de Russen. Er zijn schattingen dat de helft van het totaal van 60 miljoen slachtoffers in de Sovjet-Unie is gevallen. Tot op de dag van vandaag zijn de verschrikkingen van de oorlog in het collectief geheugen gegrift van de Russische bevolking. Groot was dan ook de verontwaardiging toen enige jaren geleden bleek dat het monument aan het zicht zou worden onttrokken door de aanleg van een afrit, die de nieuwe vestiging van Ikea met de snelweg moest verbinden. De meubelgigant staat symbool voor het opdringen van het westers kapitalisme. Alleen de nieuwe rijken kunnen de vruchten plukken. Ik vraag me af hoeveel tijd er nog zal verstrijken voordat ook gewone Russen het zich kunnen permitteren om hun inkopen in het nieuwe 'volkswarenhuis' te doen.

De metro van Moskou, links de hal van het Mayakovskaya Station, rechts het metrostation Plein van de Revolutie met monumentale beelden van de strijders.

